

ΣΤΑ ΙΧΝΗ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΑΒΙΡΑ.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ ΣΤΗΝ ΟΥΓΓΑΡΙΑ

Εισαγωγικά

Κατά τον Νοέμβριο του 2004 ολοκληρώθηκε η τέταρτη ερευνητική θεατρολογική αποστολή σε βιβλιοθήκες και αρχεία του εξωτερικού για τον εντοπισμό ανέκδοτων χειρογράφων δραματικών έργων του ελληνικού προεπαναστατικού θεάτρου και για τη συλλογή ανέκδοτων πηγών της ιστορίας του νεοελληνικού θεάτρου, πληροφοριών, εγγράφων και άλλων τεκμηριών για θεατρικές παραστάσεις του παρελθόντος, σκοπούς τους οποίους υπηρετεί το ερευνητικό πρόγραμμα «Το ελληνικό θέατρο στην εποχή του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της Τουρκοκρατίας» της Ακαδημίας Αθηνών. Οι ανέκδοτες αυτές πηγές και τα χειρόγραφα με τα άγνωστα δραματικά κείμενα δημοσιεύονται στην εκδοτική σειρά «Κείμενα και μνημεία του προεπαναστατικού ελληνικού θεάτρου» («Text and Documents of the Early Modern Greek Theatre») της Ακαδημίας, από την οποία έχουν κυκλοφορήσει ήδη ο πρώτος και ο δεύτερος τόμος: Βάλτερ Πούχνερ, *Μυθολογικές και φιλοσοφικές σάτιρες στο ελληνικό προεπαναστατικό θέατρο (αρχές 19^{ου} αιώνα)*, «Κωμωδία του μήλου της έριδος», «Επάνοδος, ήτοι Το φανάρι του Διογένης», *Φιλολογική έκδοση*, Αθήνα 2004, σελ. 203 και Walter Puchner: *The Crusader's Kingdom of Cyprus – A Theatre Province of Medieval Europe? Including a critical edition of the Cyprus Passion Cycle and the "Repraesentatio figurata" of the Presentation of the Virgin in the Temple*, Athens 2004, σελ. 304, ο τρίτος τόμος βρίσκεται στις τελευταίες φάσεις της προετοιμασίας: Άννα Ταμπάκη / Βάλτερ Πούχνερ, *Κοινωνικές σάτιρες του ελληνικού προεπαναστατικού θεάτρου (Βουκουρέστι 1800-1820)*, «Κωμωδία νέα της Βλαχίας», «Τα αγούρια του Γενεράλη», «Χαρακτήρ της Βλαχίας», *Φιλολογική έκδοση*, Αθήνα 2006 και για τον τέταρτο τόμο έχει ολοκληρωθεί η μεταγραφή των χειρογράφων: Σοφία Βασιλείου / Γρηγόρης Ιωαννίδης / Βάλτερ Πούχνερ, *Κωνσταντίνου Καβάκου του Χίου, Ελληνικές θεατρικές μεταφράσεις: Ρακίνα "Ο Μέγας Αλέξανδρος", Βολταίρου "Η Σκώτσοσα", Βουκουρέστι 1806. Φιλολογική έκδοση*, Αθήνα 2006/07.

Η συγκεκριμένη δεκαήμερη αποστολή, που βασιζόταν σε πολύμηνες προετοιμασίες και επαφές επί τόπου, είχε έναν πολύ συγκεκριμένο σκοπό: τον εντοπισμό θεατρικών χειρογράφων στη βιβλιοθήκη του Γεωργίου Ζαβίρα, του σημαντικού αυτού Έλληνα λογίου της Βουδαπέστης, ο οποίος το 1801 συνέγραψε μια περιεκτική γραμματολογία λογίων της Τουρκοκρατίας *Νέα Ελλάς ή Ελληνικόν Θέατρον*, που εκδόθηκε μόλις στην Αθήνα το 1872 και ανατυπώθηκε το 1972¹. Το εγκυκλοπαιδικό αυτό σύγγραμμα έχει πολλαπλή σημασία: μεταξὺ άλλων γιατί αναφέρονται χειρόγραφα θεατρικά έργα και μεταφράσεις, τα οποία δεν έχουν εντοπισθεί ποτέ. Μεταξὺ άλλων, στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα πρέπει να υπήρχαν ἐξὶ θεατρικές μεταφράσεις του Κοζανίτη ιατροφιλόσοφου Γεωργίου Σακελλάριου (1767-1838) από τα γαλλικά και τα

¹ Για τη σημασία της συστηματικής διερεύνησης των βιβλιοθηκών και αρχείων των ελληνικών παροικιών του εξωτερικού βλ. Β. Πούχνερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές για το ελληνικό θέατρο του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα. Προοπτικές και διαστάσεις, πε-

ριπτώσεις και παραδείγματα», *Παράβασις. Επιστημονικό Δελτίο του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών* 1, 1995, σσ. 11-112 και στον τόμο: *Δραματοουργικές αναζητήσεις. Πέντε θεατρολογικά μνημεία*, Αθήνα 1995, σσ. 141-344, ιδίως σ. 144.

γερμανικά, που εκπόνησε και εν μέρει εκτύπωσε κατά τη διάρκεια των σπουδών του στη Βιέννη (1786-1798, με διακοπές όπου μαρτυρείται τόσο στη Βουδαπέστη όσο και στην Κοζάνη κι αλλού)². Ο Σακελλάριος βρίσκεται πιθανώς και πίσω από την πρώτη μαρτυρημένη θεατρική παράσταση στον ελληνικό χώρο, στα Αμπελάκια το 1803, όπου ο Γερμανός Bartholdy βλέπει παράσταση του γνωστού, στην εποχή του, έργου του August von Kotzebue, *Μισανθρωπία και Μετάνοια*, και τον συναντά εκεί την προηγούμενη μέρα· ο Σακελλάριος υπηρέτησε ως κοινοτικός γιατρός από τον Μάιο του 1803 ως το Φεβρουάριο του 1804³. Δεν έχει συγγραφεί μόνο τα *Ποιήματα* (Βιέννη 1817), για τα οποία είναι γνωστά στις ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας⁴, αλλά πιθανώς και άγνωστα θεατρικά έργα, από τα οποία αναφέρει ορισμένα χωρία ως στιχουργικά παραδείγματα ο πεθερός του, Χαρίσιος Μεγδάνης (1768-1823)⁵, ο πατέρας της Μητιάς Σακελλάριου (1789-μετά το 1863), δεύτερης γυναίκας του Σακελλάριου (σούζεται προικισίμωφο από τις 15 Ιουλίου 1805 στην Κοζάνη)⁶, που μετέφρασε δύο κωμωδίες του Γκολντόνι (Βιέννη 1818)⁷, στην ποιητική του, *Καλλιόπη Παλινοσούσα ή Περί ποιητικής*

² Για τα ενδιαφέροντα βιογραφικά στοιχεία του ποιητή, μεταφραστική και δραματολογού αυτού βλ. Β. Β. Πασχάλιδη: *Ο ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Κ. Σακελλάριος ο Κοζανίτης*, Αθήνα 1993, τον ίδιο: *Το αρχοντικό των Σακελλαρίων στην Κοζάνη 1670-1977*, Κοζάνη 1999, Στ. Σπεράντζας: «Ένας αντίπαλος του Χριστόπουλου», *Ελληνική Δημοκρατία* 9, 1952, σσ. 422-424, Β. Σαμπανόπουλος: «Οι μετοικιστές του ιατροφιλόσοφου Γεωργίου Σακελλαρίου», *Ελμειακά* 1, 1982, σσ. 41-52, Δ. Α. Κράνης: «Η πνευματική δράση των Ελλήνων της Ουγγαρίας και ειδικότερα των Μακεδόνων κατά την περίοδο 1600-1880», *Μακεδονική Ζωή* 236, 1986, σσ. 21-23, 237, 1986, σσ. 17-20, Β. Β. Πασχάλιδη: «Ο ιατροφιλόσοφος Γεώργιος Κ. Σακελλάριος ο Κοζανίτης», *Ελμειακά* 11, 1992, σσ. 105-140, Χαρ. Καρανάσιος, «Μαρτυρίες αναφορικά με τη χρονολόγηση γεγονότων του βίου του ιατροφιλόσοφου Γεωργίου Σακελλαρίου», *Ο Ερανιστής* 22, 1999, σσ. 117-135 με περισσότερη, ακόμα, βιβλιογραφία.

³ Καρανάσιος, ό.π. Για το σχετικό χωρίο του ταξιδιωτικού βιβλίου βλ. J. L. S. Bartholdy: *Voyage en Grèce, fait dans les années 1803 et 1804*, Paris 1907 (traduit de l'allemand par A. du C.), τόμ. Α', σ. 212 και σε ελληνική μετάφραση του Φ. Κονδύλη, J. L. S. Bartholdy: *Ταξιδιωτικές εντυπώσεις από την Ελλάδα 1803-1804*, Αθήνα 1993. Από τη γαλλική μετάφραση του γερμανικού περιηγητικού κειμένου η είδηση έχει περάσει σε όλη τη σχετική με την ελληνική θεατρική ιστορία βιβλιογραφία. Τα σχετικά χωρία έχουν ως εξής: «Την άλλη μέρα έκανα τη γνωριμία με το γιατρό του τόπου, τον Γεώργιον Σακελλάριον, άνθρωπο φωτισμένο, που είχε σπουδάσει στη Βιέννη και είχε μεταφράσει στα σύγχρονα ελληνικά αρκετούς τόμους απ' τα Ταξίδια του νέου Ανάχαρος. Μας έδειξε διάφορα αρχαία νομίμα-

τα» (ό.π., σ. 67). Και σε άλλο σημείο αναφέρει: «...Δε θα μπορούσα να πω ως ποιο σημείο είχα συγκινηθεί απ' την ανησυχία των νεαρών μας Ελλήνων. Έχονε στήσει στην πόλη τους, με μερικούς άλλους φίλους, ένα θεατρικό φιλικό, όπου ανέβασαν, όπως παντού στον πολιτισμένο κόσμο, το *Μισανθρωπία και Μετάνοια*, του Kotzebue, ο οποίος, όπως και παντού αλλού, κάνει με το έργο του από να εκφέρουν κρονόι δακρύων και επικρίσεων» (σ. 68). Η μετάφραση είναι αυτή που έχει εκδώσει το 1801 στη Βιέννη ο Κωνσταντίνος Κοκκινάκης (βλ. Β. Πούγχερο: «Οι πρώτες θεατρικές μεταφράσεις του Κωνστ. Κοκκινάκη: τέσσερα δράματα του August von Kotzebue, Βιέννη 1801. Η αρχή της αισθηματικής λογοτεχνίας στο νεοελληνικό θέατρο», *Παράβασις. Επιστημονικό Δελτίο του Τμήματος Θεατρικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών* 6, 2005, σσ. 197-306).

⁴ Κυρίως για τις επιδράσεις της συλλογής *The Complaint, or Nightly Thoughts on Life, Death and Immortality* (1742-45) του Άγγλου προρομαντικού ποιητή Edward Young (1683-1765). Βλ. Κ. Θ. Δημαράς: «Επαφές της νεώτερης ελληνικής λογοτεχνίας με την αγγλική (1780-1821)», *Ελληνικός Ρομαντισμός*, Αθήνα 1982, σσ. 21-42, ιδίως σσ. 31 εξ. (καθώς επίσης στον ίδιο τόμο «Οι νύχτες του Γιουνγκ στην Ελλάδα του 1817», ό.π., σσ. 43-60).

⁵ Μιχ. Α. Καλινδέρης: *Χαρίσιος Α. Μεγδάνης 1768-1823*, εν Αθήναις 1971 (με όλη τη σχετική βιβλιογραφία).

⁶ Κ. Ξηροδάκη: «Το προικισίμωφο της γνωστής λογίας του περασμένου αιώνα Μητιάς Σακελλαρίου», *Ελμειακά* 27 (Δεκ. 1991), σσ. 107-118.

⁷ Βλ. Β. Πούγχερο: *Γυναίκα δραματολογία στα χρόνια της Επανάστασης. Μητιά Σακελλαρίου - Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου - Ενανθία Καϊρη. Χειραφέτηση και αλληλεγγύη των γυναικών στο ηθικοδιδασκαλικό και επαναστατικό δράμα*, Αθήνα 2001, και νέα έκδοση των κει-

Μεθόδου (Βιέννη 1819)⁸: στιχουργικά παραδείγματα είναι «έκτινος Μελοδράματος του Ορφέως ληφθέντες»⁹ (που παραπέμπει στη μετάφραση του Σακελλάριου *Ορφεύς και Ευρυδίκη*), άλλα «έκτινος Μελοδράματος»¹⁰, «ατελείς πολιτικοί στίχοι», όπου μιλάει μια Εύχαρις και απαντά ο Χορός¹¹, «έκτινος ανεκδότης Τραγωδίας» (*Έρωσ αγωνοθέτης*), όπου μιλάει πάλι η Εύχαρις¹², «Παράδειγμα εκ της ανεκδότης Θυσίας του Αβραάμ»¹³, «ούτως εκ της Ορφέως Τραγωδίας»¹⁴. Επειδή δύο από τα παραδείγματα παραπέμπουν ευθέως στη μετάφραση του λιμπερέτου του μελοδράματος του γνωστού μουσικοσυνθέτη Christoph Willibald Gluck (το δεύτερο είναι η άρια του Ορφέα στην Α' πράξη) εκ μέρους του Σακελλάριου¹⁵, ενδέχεται και τα υπόλοιπα παραδείγματα να είναι από χειρόγραφα έργα ή μεταφράσεις του γαμπρού του Σακελλάριου τραγωδία με τίτλο *Έρωσ αγωνοθέτης* είναι άλλωστε άγνωστη.

Αλλά δεν είναι το μόνο θεατρικό έργο του Σακελλάριου που δεν έχει εντοπισθεί ακόμα. Ο Ζαβίρας, «φίλος άριστος» του Σακελλάριου κατά δική του ομολογία το 1801, όταν συγγράφει τη γραμματολογία του, συγγραφέας πολλών μεταφράσεων και συγγραμμάτων, που έχουν μείνει ανέκδοτα¹⁶, αναφέρει, ύστερα από τη σύντομη παρουσίαση της βιογραφίας του¹⁷, τα εξής έργα, τα οποία προφανώς υπήρχαν στη δική του βιβλιοθήκη:

«α. Μετέφρασαν εκ της γαλλικής και διά στίχων απλών συνέταξε το «αποτέλεσμα της φιλεκδικήσεως» τω έτει 1788.

β. *Ρωμαίος και Ιουλία*, τραγωδία πενταδράματος καταλογάδην, 1789.

μένον Γυναικες θεατρικοί συγγραφείς στα χρόνια της Επανάστασης και το έργο τους. Μητρώο Σακελλαρίου: Η εγγνώμων δούλη, Η πανούργος χήρα (1818), Ελισάβετ Μουτζάν-Μαρτινέγκου: Φιλάργυρος (1823/24), Εναντία Καίρη: Νεκρήστος (1826). Φιλολογική επιμέλεια: Β. Πούγχερ, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα & Ελένης Ουράνη 2004 (Θεατρική Βιβλιοθήκη 4).

⁸Καλλιότητα Παλιννοτούσα ή περί ποιητικής μεθόδου. Πραγματεία φιλολογηθείσα τε και εκπονηθείσα επιμελώς, και εντάκτως, παρά του εν Ιερευίο ελαχίστου Χαρισίου Δημητρίου Μεγδάνου του εκ Κοζάνης. Προς Χρήσιν και Ωφέλειαν των Φιλομούσων Νέων του Γένοους, των την Ποιητικήν μετεφομένων. Και νυν πρώτον Τύποις εκδοθείσα Δαπάνη του Εντιμολογιωπάτου και Φιλογενεστάτου κυρίου Δημητρίου Ιωάννου Τακατζή. Εν Βιέννη της Αυστρίας, εκ της Τυπογραφίας του Ιωάννου Σνείρερ, 1819. Σελ. 336. Για μια πρώτη εκτίμηση βλ. Α. Φραντζή: «Καλλιότη Παλιννοτούσα ή Περί ποιητικής Μεθόδου, του Χαρισίου Μεγδάνη (1819)», *Παλιμψηστον* 6-7, 1988, σσ. 185-199. Εκεί υπάρχει και απόσπασμα από ένα ποίημα για τη Θυσία του Αβραάμ, που εξελάμβανε ο Γ. Σαββίδης ως φαναριώτικη διασκευή του κρητικού διαλογικού ποιήματος (Γ. Π. Σαββίδης: «Παλιό κρασί σε νέα μπουκάλια 1. Λανθάνουσα Φαναριώτικη διασκευή της Θυσίας του Αβραάμ», *Μαντατοφόρος* 32, 1990, σσ. 68 εξ.).

⁹Ο.π., σ. 45

¹⁰Ο.π., σσ. 47 εξ.

¹¹Ο.π., σσ. 62 εξ.,

¹²Ο.π., σ. 67.

¹³Ο.π., σ. 74.

¹⁴Ο.π., σ. 77.

¹⁵Για την ταύτιση αυτή βλ. Πούγχερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές», ό.π., σσ. 229-241.

¹⁶Βλ. ενδεικτικά Κ. Θ. Δημαράς: *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, 4η έκδ. Αθήνα 1968, σσ. 158 εξ., Ε. Ηογνath στη σειρά *Ομηροελληνικά Μελέται*, αρ. 3, Budapest 1937 και την εισαγωγή του Τάσου Γκριτσόπουλου στην έκδοση του 1972.

¹⁷«Γεώργιος Κων/νος Σακελλαρίου ο εκ Κοζάνης ιατροφιλόσοφος και εμός φίλος άριστος. ούτως εγεννήθη εν Κοζάνη περί το 17... έτος εμαθήτευσε παρά τοις ιεροδιδασκάλοις Καλινίω μπάροκστ και αμφιλόγιω εν τη ίδια πατρίδι. είτα αναβάς εις την ουγγαρίαν εδιδάχθη την Γερμανικήν και Γαλλικήν γλώσσαν οσαύτως και τα φιλόσοφα μαθήματα. Μετά ταύτα μετέβη εις την Βιέννην όπου ηκροάσαστο την ιατρικήν. μετά παρελευσιν δε τριών ετών απήλθεν εις την βλαχίαν προς τον Ιατροφιλόσοφον Δημήτριον Καρακάσην τον πνεθρόν αυτού κακείθεν εις την ελλάδα όπου εχηματίσθη ιατρός εις πολλάς πόλεις της ελλάδος. διατρίβει τανύν (ως ήκουσται μοι) εν Καστορία ο κλεινός εκεί μετερχόμενος την ιατρικήν μετ' ευφημίας και επαίνων πολλών» (*Νέα Ελλάς*, ό.π., σσ. 242 εξ.). Ο Καρακάσης ήταν πεθερός του από την πρώτη του γυναικεία η πρώτη του γυναικεία πεθαίνει γύρω στα 1800.

γ. *Ορφεύς και Ευρυδίκη*, μελοδράμα· εκ της γαλλικής διά στίχων· εξέδότη εις βιέ:1796· μαρκιόδ:

δ. *Τηλέμαχος και Καλυνώ*, μελοδράμα καταλογάδην εκ της γερμανικής· εξέδότη εν Βιέννη παρά τοις μαρκιδες τω έτει 1796.

ε. *Ρομπέρτ και Φλοριάδε*, τραγωδία καταλογάδην διηρημένη εις δράματα.

στ. *Κόδρος*. Τραγωδία πενταδράματος εκ της γερμανικής διαλέκτου μεταφρασθείσα εις την καθ' ημάς απλουστέραν των ελλήνων διάλεκτος εν έτει 1786 ανέκδοτος¹⁸.

Εκείνα τα χρόνια συγγράφει και μια *Αρχαιολογία συνοπτική* (1796, με εκτενή περιγραφή των Ολυμπιακών Αγώνων, βλ. *Τα Ολύμπια του Ρήγα* 1797) και τον πρώτο τόμο της *Περιηγήσεως του νέου Αναχάρσιδος* (1797)· επίσης σώζεται μια χειρόγραφη περιγραφή των εντυπώσεων του ως γιατρού σε βιεννέζικο νοσοκομείο (1798)¹⁹. Από τις θεατρικές μεταφράσεις το μεγαλύτερο ενδιαφέρον έχει συγκεντρώσει βέβαια η πρώτη ελληνική μετάφραση δραματικού έργου του Σαίξπηρ²⁰. Όπως οι ερευνητές σωστά έχουν υποψιαστεί πρέπει να ήταν η γερμανική διασκευή της τραγωδίας του Christian Felix Weisse που παίζονταν στο Burgtheater της Βιέννης από το 1768 ως το 1772 με αίσιο τέλος²¹. Ως προς την ανέκδοτη τραγωδία *Κόδρος*, που έχει μεταφράσει ήδη το 1786, μόλις φτάσει στη Βιέννη, ο Γιώργος Βελουδής υπέθεσε πως πρόκειται για την γερμανική τραγωδία *Codrus* (1757) του Johann Friedrich Cronck (1731-1758)²². Για το *Ρομπέρτ και Φλοριάδε* ο ίδιος μελετητής προτείνει το έργο *Robert und Florinda* του Ignaz Cornelius (1764;- ca. 1806), μια απόδοση που όμως δεν ικανοποιεί²³. Για το *Αποτέλεσμα της φιλεδικήσεως* δεν έχει προταθεί ως τώρα καμιά λύση ως προς το γαλλικό πρότυπο. Ως προς τα δύο εκδιδόμενα έργα, το πρώτο, το λιμπρέτο *Τηλέμαχος και Καλυνώ*²⁴ σε πεζή μετάφραση, παραμένει αμφιλεγόμενο, σε ποια από τα υπάρχοντα λιμπρέτα την εποχή εκείνη στη Βιέννη πρέπει να αποδοθεί το πρότυπο της μετάφρασης²⁵, ενώ το δεύτερο, «μελόδραμα Ορφεύς και Ευρυδίκη»²⁶ πρότεσε να ταυτιστεί ήδη από το πρώτο χορικό, πέραν πάσης αμφιβολίας, με το γαλλικό λιμπρέτο του *Orphée et Euridice* από τον Pierre Louis Moline, που αποτελεί τη δεύτερη τρίπρακτη μορφή της «μεταρρυθμιστικής» όπερας του Christoph Willibald Gluck (Παρίσι 1774, Βιέννη 1781)²⁷.

Τα μοναδικά αντίτυπα των δύο τυπωμένων θεατρικών κειμένων έχουν εντοπισθεί σε ιδιωτική βιβλιοθήκη των Αθηνών, ενώ από τις τέσσερις χειρόγραφες μεταφράσεις μόνο ο

¹⁸ Ο.π., σ. 243. Βλ. και Α. Graf: *Κατάλογος της εν Βουδαπέστη Βιβλιοθήκης Γεωργιον Ζαβίρα*, Βουδαπέστη 1935, σ. 15.

¹⁹ Γ. Καράς: *Οι θετικές-φυσικές επιστήμες στον ελληνικό 18^ο αιώνα*, Αθήνα 1977, σ. 80.

²⁰ Βλ. ενδεικτικά Γ. Σιδέρης: «Ο Σαίξπηρ στην Ελλάδα. Α'. Πρώτες γνωριμιές με τον ποιητή», *Θέατρο* 13, 1964, σσ. 27 εξ.

²¹ Β. Πούχνερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές», ό.π., σσ. 232 εξ. με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

²² G. Veloudis: *Germanograecia. Deutsche Einflüsse auf die Neugriechische Literatur 1750-1944*, 2 τόμ., Amsterdam 1982, σσ. 115 εξ.

²³ Βελουδής, ό.π., σ. 116, για τους λόγους Πούχνερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές»,

ό.π., σ. 235.

²⁴ Γ. Λαδάς / Αθ. Δ. Χατζηδημός: *Ελληνική βιβλιογραφία των ετών 1796-1799*, Αθήνα 1973, αρ. 33, σσ. 38 εξ.

²⁵ Το πιο πιθανό είναι πως πρόκειται για την έμμετρη τραγωδία «με άριες» *Telemach auf der Insel der Göttin Calypso* του Johann Georg Heubel, που παίχτηκε από την Caroline Neuber στη Βιέννη τη σαζόν 1754/55 και υπάρχει τυπωμένη στη σειρά *Die Deutsche Schaubühne in Wien, 1749-1760* (βλ. τη λεπτομερειακή συζήτηση στον Πούχνερ, ό.π., σσ. 235 εξ.).

²⁶ Λαδάς / Χατζηδημός, ό.π., αρ. 30, σσ. 35 εξ.

²⁷ Για το ιστορικό των παραστάσεων αυτών και την πρώτη ιταλική μορφή της όπερας (Βιέννη 1762), καθώς και τη σύγκριση των γαλλικών, ιταλικών και ελληνικών κειμένων βλ. Πούχνερ: «Μεθοδολογικοί προβληματισμοί και ιστορικές πηγές», ό.π., σσ. 241-248.

Κόδρος έχει ανευρεθεί από την Άννα Ταμπάκη παλαιότερα στην πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη της Βουδαπέστης, ενώ πιο πρόσφατα από το Βούλγαρο νεοελληνιστή Verban Todorov στο χωριό Nyiregyhazi²⁸. Αυτό σχετίζεται με τις περιπέτειες της βιβλιοθήκης και των κατάλοιπων του Γεωργίου Ζαβίρα στην Ουγγαρία, που εκτίθενται λεπτομερέστερα στην έκθεση της αποστολής στην Ουγγαρία που ακολουθεί.

Έκθεση της αποστολής στην Ουγγαρία (22 Νοεμβρίου 2004)

Σκοπός του ταξιδιού ήταν κυρίως ο εντοπισμός και η αναπαραγωγή (σε ψηφιακή ή φωτοτυπική μορφή) χειρογράφων που σχετίζονται με τη θεατρική πρωτότυπη ή μεταφραστική δραστηριότητα των ελληνικών παροικιών της εποχής του Διαφωτισμού. Μετά το πέρας του ταξιδιού αυτού και με τον πρώτο απολογισμό των πορισμάτων του, είμαστε, πιστεύω, σε θέση να διαθέτουμε μια πληρέστερη οπτική της σημαντικής αυτής δραστηριότητας.

Όπως είναι γενικά γνωστό, η όποια επιτυχία κάθε παρόμοιου ερευνητικού ταξιδιού εξαρτάται κατά ένα μεγάλο ποσοστό από την κατάλληλη προετοιμασία. Η προετοιμασία αυτή περιλαμβάνει όχι μόνο την απαραίτητη θεωρητική ενημέρωση γύρω από το αντικείμενο έρευνας, αλλά ακόμη, και τις κατάλληλες επαφές με ανθρώπους ή φορείς που μπορούν να φανούν χρήσιμοι στον ερευνητή κατά την αποστολή του. Αυτή η γενική διαπίστωση ισχύει σε ένα μεγάλο βαθμό στην περίπτωση των ελληνικών (όχι μόνο θεατρικών) χειρογράφων και παλαιούτων που βρίσκονται στην Ουγγαρία και ιδιαίτερα στην αρκετά «σκοτεινή» περίπτωση της βιβλιοθήκης Ζαβίρα. Ο λόγος γι' αυτό είναι η έντονη παρουσία παραγόντων που αν και εξωγενείς της καθαυτού επιστημονικής έρευνας, σχετίζονται ωστόσο άμεσα με την δυνατότητα πρόσβασης του ερευνητή στις βιβλιογραφικές πηγές..

Η σημερινή εικόνα της έρευνας

Όπως είναι γνωστό, η οδύσσεια της βιβλιοθήκης του Γεωργίου Ζαβίρα ξεκίνησε αμέσως μετά το θάνατό του. Μια σύνοψη της τύχης των βιβλίων και χειρογράφων της βιβλιοθήκης δίνει ο Χαράλαμπος Χοτζάκογλου στην εισαγωγή του μελετήματός του: *Ελληνικά χειρόγραφα και Παλαιούτυπα στη σέρβικη Ορθόδοξη Βιβλιοθήκη του Αγίου Ανδρέα (Szentendre) Βουδαπέστης (Τετράδια Εργασίας 24, Αθήνα 2002)*. Παραπέμποντας σε αυτή την αναλυτική παρουσίαση, για κάθε πιθανή διευκρίνιση, θα σταθώ εδώ μόνο σε όσα βασικά στοιχεία συνθέτουν τη σημερινή εικόνα της βιβλιογραφικής έρευνας.

Σήμερα, το κύριο σώμα της βιβλιοθήκης Ζαβίρα εντοπίζεται, ανάλογα με τη γλώσσα των βιβλίων της, σε δύο μέρη: Τα ξενόγλωσσα βιβλία της βρίσκονται από το 1960 και μετά στη *Βιβλιοθήκη του Ιστορικού Μουσείου Βουδαπέστης*, στο Μουσείο *Kiscell Karolyi*. Αντίθετα, τα ελληνικά έργα βρίσκονται στην πόλη Kecske-mét, αφού γνώρισαν μια πολύχρονη, κλιμακωτή περιπέτεια. Συγκεκριμένα:

α) Μετά το 1940 τα πολιτιμότερα βιβλία στα ελληνικά μετακινήθηκαν από την κοινοτική βιβλιοθήκη της Βουδαπέστης, όπου ήταν μέχρι τότε συγκεντρωμένα, για λόγους ασφαλείας στο *Ινστιτούτο Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Eötvös Lorand* της Βουδαπέστης. Στη βιβλιοθήκη μάλιστα αυτή η καθηγήτρια κ. Άννα Ταμπάκη είχε εντοπίσει σε παλιότερο ταξίδι της στην Ουγγαρία χειρόγραφο ελληνικής μετάφρασης του θεατρικού έργου Κόδρος, προφανώς του Γερμανού συγγραφέα Cronck (1757), από τον Κοζανίτη λόγοι

²⁸ Τετράδια εργασίας 22, Αθήνα 1999.

Γεώργιο Σακελλάριο. Το χειρόγραφο αυτό, όπως είναι γνωστό, αποτελούσε κτήμα της βιβλιοθήκης Ζαβίρα.

β) Το 1988 όσα βιβλία βρίσκονται στη Βουδαπέστη μεταφέρονται στην πόλη Nyiregyhaza της Ουγγαρίας. Εκεί συγκεντρώνονται και τα βιβλία των ελληνικών κοινοτήτων, κυρίως του Miskolc και του Tokai. Για τα εκεί βιβλία μάς ενημερώνουν τόσο ο κατάλογος του Verban Todoron που βρίσκεται δημοσιευμένος στα *Τετράδια εργασίας* 22, Αθήνα 1999, όπως και η έκδοση *A Nyiregyhazi Szent György magyar Ortodox egyházaközség könyvállomanyanak. Katalógusa*, (επιμέλεια Marta Nagy) [σειρά Posztbizanci Közlemények IV.] Debrecen 1999, σ. 222. (Ο κ. Ε. Haupt ευγενικά μου παραχώρησε διά ηλεκτρονικής αλληλογραφίας μια ενημερωμένη και διορθωμένη έκδοση του παραπάνω κατάλογου).

γ) Το 1995 όμως, και για μια ακόμη φορά, όλα τα βιβλία μεταφέρονται στο νεοϊδρυθέν τότε Ορθόδοξο Κέντρο του Αγίου Νικολάου (*Orthodox Központ Hagiosz Nikolaosz*) στην πόλη Kecskemét της Ουγγαρίας. Σε αυτό το Κέντρο βρίσκονται θεωρητικά μέχρι και σήμερα. Ο λόγος της τελευταίας τους μετακίνησης ήταν η πρωτοβουλία που ανέλαβε την εποχή εκείνη ο κ. Κωνσταντίνος Χορευτός να συλλέξει όλα τα ελληνικά χειρόγραφα και έντυπα έγγραφα της Ουγγαρίας σε ένα και μόνο κέντρο με σκοπό την τελική τους καταλογογράφηση, όπως και την καλύτερη προβολή και προστασία τους.

δ) Δυστυχώς όμως, η περιπέτεια των παλαιότυπων και χειρογράφων δεν τελειώνει εδώ. Η διεύθυνση του Ορθόδοξου Κέντρου έχει έκτοτε εμπλακεί, για λόγους άσχετους με τους στόχους της ίδρυσής του, σε δικαστικές διαμάχες με την αυτοκέφαλη Ουγγρική Ορθόδοξη Εκκλησία (την οποία μέχρι πρόσφατα διακονούσε ο αιμνηστος Πρωθιερέας Σεβασμιότατος κ. Μπέρκι), με αποτέλεσμα η ίδια η Βιβλιοθήκη του Ορθόδοξου Κέντρου να παραμένει σχετικά δυσπρόσιτη για τους ερευνητές. Το γεγονός αυτό, μαζί με το γεγονός της διαπιστωμένης δυσπιστίας της εκεί Ουγγρικής Εκκλησίας προς την αδελφή Ελληνική Εκκλησία και προς όλους όσοι ασχολούνται με την έρευνα των ελληνικών κοινοτήτων, καθιστούν δυσχερέστερη την έρευνα.

Σταθμοί της ερευνητικής αποστολής

Η αποστολή διήρκεσε συνολικά 10 μέρες (6/11/2004–15/11/2004) και περιελάμβανε τους εξής σταθμούς: α) Βουδαπέστη (*Βιβλιοθήκη της Ουγγρικής Ακαδημίας των Επιστημών – Τμήμα Χειρογράφων και Σπάνιων Βιβλίων*), β) Miskolc (*Herman Otto Muzzeum*), γ) Kecskemét (*Ορθόδοξο Κέντρο του Αγίου Νικολάου*), καθώς και, δ) την πόλη Saturaljaujhely (*Kazinczy Ferenc Muzzeum*), στα σύνορα της Ουγγαρίας με την Σλοβακία, όπου, όπως μας είχε ενημερώσει η κ. Βαγγελιώ Τσαρούχα, έχουν επίσης εντοπισθεί από την ίδια ελληνικά έγγραφα στα εκεί δημοτικά αρχεία. Η περίπτωση μιας ακόμη πόλης-σταθμού της αποστολής μας, της πόλης Nyiregyhaza, είναι ιδιαίτερα σύνθετη: Ο κ. Στέφανος Μπέρκι, γιος του Πρωθιερέα της Ουγγρικής Εκκλησίας Σεβασμιότατου κ. Μπέρκι και νομικός σύμβουλος της ίδιας Εκκλησίας, επικαιώνησε με τον εκεί Ιερέα (ο οποίος ομιλεί μόνο Ουγγρικά) και μας διαβεβαίωσε ότι αυτή τη στιγμή στο Nyiregyhaza δεν υπάρχουν καθόλου βιβλία, ελληνικά ή ξένα. Αν και οι διαβεβαιώσεις αυτές ερχόντουσαν σε αντίθεση με βάσιμες πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη βιβλίων – και μάλιστα ελληνικών – στην βιβλιοθήκη της Εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου, δεν επιμείναμε περισσότερο στην έρευνά μας.

Σε κάθε έναν από τους παραπάνω σταθμούς της αποστολής μας προσπαθήσαμε να έρθουμε σε επαφή με τους εκεί υπευθύνους των βιβλιοθηκών και αρχείων. Συγκεκριμένα, πολύτιμοι αρωγοί στην προσπάθειά μας στάθηκαν σε κάθε περίπτωση οι κκ. Tamas Glaser (Ελληνική Πρεσβεία Βουδαπέστης), Κωνσταντίνος και Christian Χορευτός (Kecskemét), Βαγγελιώ

Τσαρούχα (Saturlajuhely), Laszlo Karpati (Miskolc). Παράλληλα, στηριχθήκαμε στις πολύτιμες υποδείξεις της κ. Όλγας Κατσαορδή-Hering, των κκ. Verman Todoron, Στέφανου Μπέρι και Ε. Haupt (Nyiregyhaza). Όπως είναι προφανές, πολύτιμη στάθηκε σε κάθε βήμα της έρευνάς μας η συνδρομή της καθηγήτριας κ. Άννας Ταμπάκη, καθώς και του καθηγητή κ. Χαράλαμπος Χοτζάκογλου. Σε κάθε περίπτωση αποτελούσε βασικό στόχο της αποστολής μας η συγκρότηση ενός δικτύου ανθρώπων, το οποίο στο μέλλον θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο σε ανάλογες αποστολές άλλων ερευνητών. Θα θέλαμε και από αυτή τη θέση να ευχαριστήσουμε όλους όσοι συνέδραμαν στην αποστολή μας με κάθε δυνατή διευκόλυνση και πληροφορία.

Πορίσματα της ερευνητικής αποστολής

α) Η έρευνά μας οδήγησε τελικά στον εντοπισμό του θεατρικού χειρογράφου *Κόδρος* στη βιβλιοθήκη του Kecskemet. Πρόκειται για βιβλιοδετημένο χειρόγραφο συνολικά 151 σελίδων (στη ράχη: Kodros / G. K. S.) σε πολύ καλή κατάσταση, ευανάγνωστο, διαστάσεων 19x13 εκ.). Το χειρόγραφο έτυχε και φωτογραφικής και φωτοτυπικής αποτύπωσης. Μεταφέρω εδώ την βιβλιογραφική σημείωση του V. Todoron και την συμπληρώνω: Κόδρος. Τραγωδία / πενταδράματος / Εκ της Γερμανικής Διαλέκτου. Μεταφ / ρασθείσα εις την καθ' ημάς απλουστέραν / των Ελλήνων Διάλεκτον παρὰ Γεωργίου / Κωνσταντίνου Σακελλαρίου του εκ Κοζάνης της / εν Μακεδονία, εν έτει αηπιστ': εν Πέστη. // Codrus pro patria nontimidus mori. / Horatius. // Κόδρος πατριδος προς Σωτηριάν, / θανήν λαμβάνει χωρίς δολιάν. // p. [4] + 139 + [8], [19x13] // Marg. f 1r: και τότε ξύν τοις άλλοις πέφυκε Γ. Ζαβίρα [ακολουθούν: διαγραφείσα υπογραφή / χειρόγραφη μονογραφή, 424 / η σφραγίδα: A BUDAPESTI GÖRÖG ALAPITASU GÖRÖG KELETI MAGYAR ESYHAZKÖZSÉG KÖNYVTARA]. Η βιβλιογραφική παραπομπή του βιβλιοθήκης του Nyiregyhaza ήταν: No XLVIII (G) * No. XLVIII * P.2.VIII.Z 395 και μέρος της διατηρείται ακόμη στο εξώφυλλο του χειρογράφου.

β) Κατά την έρευνά μας στα κατά τόπους αρχεία και βιβλιοθήκες των πόλεων που επισκεφθήκαμε δεν στάθηκε δυνατός ο εντοπισμός άλλου θεατρικού χειρογράφου, πλην του *Κόδρου*. Κάθε εντοπισμός ενός τέτοιου χειρογράφου στο μέλλον χωρίς ασφαλώς να είναι αδύνατος, θα πρέπει να θεωρείται μάλλον απίθανος, εφόσον σε κανένα από τους κατά καιρούς εκδοθέντες καταλόγους των βιβλιοθηκών και αρχείων της Ουγγαρίας δεν έχει εντοπιστεί κάποια αναφορά σε ελληνικό θεατρικό χειρόγραφο.

γ) Ωστόσο, στην ίδια βιβλιοθήκη του Kecskemet εντοπίστηκε ακόμη ένα θεατρικό έργο, αυτή τη φορά στα σερβικά, με θέμα τη *Θυσία του Αβραάμ*. Η έκκληση που προκάλεσε ο εντοπισμός ενός τέτοιου χειρογράφου στη Βιβλιοθήκη του Ελληνικού Ορθόδοξου Κέντρου, οδήγησε στην πρόχειρη (φωτογραφική) ανατύπωσή του εκ μέρους μας.

δ) Εντοπίστηκαν ακόμη δύο κείμενα της βιβλιοθήκης Ζαβίρα τα οποία έχουν πιθανόν ένα έμμεσο θεατρολογικό ενδιαφέρον. Πρόκειται για τα γνωστά από τους καταλόγους Ζαβίρα παλαιότενα του *Αιάνα* του Σοφοκλή και της *Ιφιγένειας εν Ταύροις* του Ευριπίδη (στο πρωτότυπο). Συγκεκριμένα: 1. SOPHOKLIS / AJAX / CUM SCHOLIIS / TAM ANTIQUIS QUAM NOVIS / ET TRANSLATIONE / SOLUTA METRIS AC REVINCTA / INDICIBUS / REVUM VERBORUMQUE / EDITUS / AB /

IO. GOTTFRID HOERIO / LIPSAE, / APVD CHRIST. GOTTL. HILSCHERUM. / MD-CCLXVL. Marg. f 1r: Εκ των της Βιβλιοθήκης Γεωργίου / Ζαβίρα του Σιατιστεύς. / 1782. // 2. ΕΥΡΙΠΠΙ / ΔΟΥ / ΙΦΙΓΕ / ΝΕΙΑ / Η ΕΝ ΤΑΥ / ΡΟΙΣ. Marg. f. 1r: Γεωργίου Ζαβίρα του Σιατιστεύς τούτην την βίβλον...

ε) Η κατάσταση της Βιβλιοθήκης, όπως και το «μυστήριο» που περιβάλλει την βιβλιοθήκη

Ζαβίρα αλλά και του Ορθόδοξου Κέντρου του Kecskemét, μας οδήγησε σε μια ακόμη απόφαση: στην αναπαραγωγή όλων των 1^η-1^η σελίδων («σελίδων τίτλου», θα λέγαμε με σημερινούς όρους) των έργων που μεταφέρθηκαν στη Βιβλιοθήκη του Ορθόδοξου Κέντρου. Πρόκειται κυρίως για το σώμα των φωτοτυπιών που είχε κάνει ο Κωνσταντίνος Χορευτός κατά την πρώτη παραλαβή των έργων και ξεπερνά σε όγκο τις 700 σελίδες. Δυστυχώς, στο σώμα αυτό των φωτοτυπιών υπάρχουν έργα, τα οποία δεν μπόρεσαν με μια πρόχειρη έρευνα να εντοπιστούν στα ράφια της βιβλιοθήκης. Ωστόσο γρήγορα θα έχουμε στα χέρια μας ασφαλή συμπεράσματα: όπως μας πληροφορήσε η καθηγήτρια κ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering, στο πλαίσιο του προγράμματος «Πυθαγόρας» του Πανεπιστημίου Αθηνών²⁹ η ερευνήτρια Βάσω Σειρηνίδου έχει συλλέξει από καιρού και πρόκειται σύντομα να δημοσιεύσει στο πλαίσιο σχετικής μελέτης το σχολιασμένο βιβλιογραφικό κατάλογο όλων έντυπων εντοπιζόμενων στη βιβλιοθήκη του Κέντρου. Μέχρις ότου η εργασία της κ. Σειρηνίδου εμπλουτίσει τη γνώση μας με περισσότερα, ελεγμένα και διασταυρωμένα στοιχεία, η παρουσία του σώματος των πρώτων σελίδων μπορεί όπως πιστεύουμε, να αποδειχθεί σημαντική για τους ερευνητές.

Σχόλια

Ας μου επιτραπούν ορισμένα σχόλια για τα αποτελέσματα της ερευνητικής αυτής αποστολής. Το πιο σπουδαίο εύρημα βέβαια είναι ο εντοπισμός και η φωτογράφιση του χειρογράφου του *Κόδρου*: μια πρώτη σύγκριση με το γερμανικό πρότυπο επιβεβαιώνει την πιθανολογούμενη εκδοχή, πως πράγματι πρόκειται για μετάφραση του ομώνυμου έργου του Johann Friedrich Cronegk (1731-1758) του γενναίο αρχαίο Αθηναίο βασιλιά, έργου που βραβεύτηκε το 1757 σε δραματικό διαγωνισμό ως καλύτερη γερμανική τραγωδία³⁰ και γνώρισε τα επόμενα χρόνια πολλές επανεκδόσεις³¹. Ο συγγραφέας δεν εκτιμήθηκε ιδιαίτερα από τον Lessing³². Η τραγωδία αυτή παίχτηκε το 1760 σε πανηγυρική παράσταση στο πανεπιστήμιο της Βασιλείας από το θίασο Ackermann, μερικά χρόνια αργότερα στο Αμβούργο, και το 1778 στο Βερολίνο³³. Θεωρήθηκε πρότυπο των γερμανικών τραγωδιών στο κυρίο της κλασικίζουσας δραματολογίας του γαλλικού 17^{ου} αιώνα. Στο Burgtheater της Βιέννης παιζόταν το 1771/72 με τον τίτλο *Codrus oder Muster der Vaterlandsliebe (Κόδρος ή το πρότυπο της πατριδολατρίας)*³⁴. Το αρχαιογνωστικό θέμα, το μοτίβο της θυσίας για την πατρίδα, οι ευγενικές συγκινήσεις και έρωτες, καθώς και το μοτίβο της πατριδολατρίας, μαζί με το κλασικιστικό σχήμα του θεατρικού έργου, έκαναν τον Σακελλάριο να το προσέξει. Το έργο είχε και ο περίφημος θίασος της Caroline Neuber στο ρεπερτόριό του και το παρουσίασε ήδη το 1760/61 στη Βιέννη. Η τραγωδία ξαναπαίζεται και το 1769 στο Kärntnertheater και το 1771/72 βρίσκεται ακόμα στο ρεπερτόριό του, αλλά και το 1774³⁵. Ο Σακελλάριος ζει ακόμα τον απόηχο των επιτυχιών

²⁹ Συγκεκριμένα, στο πρόγραμμα Πυθαγόρας II: «Ελληνικές κοινότητες και Ευρωπαϊκός κόσμος (13ος -19ος αι.)». Μορφές αυτοδιοίκησης, κοινωνικής οργάνωσης, συγκρότησης ταυτοτήτων», το οποίο διευθύνει η καθ. Όλγα Κατσιαρδή-Hering.

³⁰ *Meyers Konversations-Lexikon*, τόμ. Δ', Leipzig 1875, σ. 810.

³¹ Leipzig 1758, Berlin 1760, Ansbach 1760 (στα *Απαντα*), Leipzig/Ansbach 1771 (*Απαντα*). Βλ. *Kindlers Literatur-Lexikon*, τόμ. 3, στ. 2070.

³² J. Minor: *Lessings Jugendfreunde*, Berlin 1883, σσ. 123-199, W. Gensel, *Johann Friedrich von Cronegk und seine Schriften*, Diss. Leipzig 1894.

³³ H. Kindermann: *Theatergeschichte Europas*, τόμ. Δ', Salzburg 1961, σσ. 463, 529, 633.

³⁴ Kindermann, ό.π., τόμ. Ε', Salzburg 1962, σ. 111.

³⁵ G. Zechmeister: *Die Wiener Theater nächst der Burg und nächst dem Kärntnerthor von 1747 bis 1776*, Wien etc. 1971, σσ. 128, 160, 180, 251, 302, 366, 470.

αυτών. Η τραγωδία έχει μεταφραστεί και στα γαλλικά³⁶.

Η μεταγραφή του ευανάνθρωπου χειρογράφου, ο έλεγχος και η αντιβολή με το γερμανικό πρότυπο (τυπωμένο στην παλαιά γοτθική γραφή) πρέπει να γίνει μάλλον από τον υποφαινόμενο. Η δεύτερη σημαντική ανακάλυψη στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα είναι αντίτυπο της σερβικής μετάφρασης της κρητικής *Θυσίας του Αβραάμ* από τον Σέρβο κληρικό V. Rakić (1750-1818), που εκδόθηκε στην Buda 1799³⁷. Τη σύγκριση της σερβικής μετάφρασης/διασκευής με το ελληνικό πρότυπο θα αναλάβει η μεταπτυχιακή φοιτήτρια σερβικής καταγωγής Ιρένα Μπογκνάνοβιτς.

Σημαντική είναι επίσης η φωτογράφιση των «σελίδων τίτλου» των βιβλίων και χειρογράφων της βιβλιοθήκης του Ζαβίρα, όσον σώζονται σήμερα στη βιβλιοθήκη του Ορθόδοξου Κέντρου τον Kecskemét. Η βιβλιογράφιση αυτή, με αναφορά των τίτλων και εκδόσεων, δίνει μια παραστατική και ανάγλυφη εικόνα του πνευματικού «μεταβολισμού» ενός σπουδαίου Έλληνα διαφωτιστή λογίου που έζησε κι έδρασε σ' ένα από τα κέντρα πνευματικής δημιουργίας της Κεντρικής Ευρώπης, και καθρεφτίζει τα ποικίλα ενδιαφέροντα που τον χαρακτήριζαν. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν τα αρχετά χειρόγραφα και αυτόγραφα που περιέχει η βιβλιοθήκη αυτή: είτε πρόκειται για δικές του πραγματείες και δοκίμια για ποικίλα θέματα, είτε για χειρόγραφες αντιγραφές βιβλίων που προφανώς δεν μπόρεσε να αποκτήσει και τον ενδιέφεραν. Αυτό το υλικό έχει τεθεί υπόψη της συναδέλφου Άννας Ταμπάκη.

Η διαφανόμενη οριστική απώλεια τουλάχιστον τριών χειρογράφων από τις συνολικά έξι θεατρικές μεταφράσεις του Γεωργίου Σακελλάριου, που πρέπει να υπήρχαν στη βιβλιοθήκη του Ζαβίρα, αντικαθρεφτίζει εύγλωττα την πιθανώς οριστική απώλεια μιας ολόκληρης σειράς από χειρόγραφα και βιβλία της πολυπαθούς αυτής βιβλιοθήκης από τις αλλεπάλληλες μεταφορές και την πλημμελή φύλαξη και συντήρησή τους. Ελπίζουμε, προσεχώς, να μπορέσουμε να εκδώσουμε και τα κείμενα των έργων *Τηλέμαχος και Καλυψώ* και *Ορφεύς και Ευρυδίκη*, ώστε να αποκτήσουμε τουλάχιστον τα μισά από τα μεταφρασμένα θεατρικά έργα του Γεωργίου Σακελλάριου: για τον εντοπισμό του χειρογράφου της σαξπηρικής τραγωδίας *Ρωμαίων και Ιουλιών*, η θεά Τύχη, που τόσες φορές έχει βοηθήσει την έρευνα, πρέπει, απ' ό,τι φαίνεται, να καταβάλει ιδιαίτερες προσπάθειες.

³⁶ Kindermann, ό.π., τόμ. 6, Salzburg 1964, σ. 116.

³⁷ N. Vukadinović: *Prilozi za knjizevnost* 16 (Beograd 1936), M. Lascaris: «Nouvelles publications sur la littérature crétoise», *Les Balkans* 10 (1938), σσ. 238 εξ., Β. Πούγγεο: *Η ιδέα του Εθνικού Θεάτρου στα Βαλκά-*

νια του 19^{ου} αιώνα. Ιστορική τραγωδία και κοινωνιο-κριτική κωμωδία στις εθνικές λογοτεχνίες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, Αθήνα 1993, σ. 57, W. Bakker / A. van Gemert: *Θυσία του Αβραάμ. Κριτική έκδοση*, Ηράκλειο 1996, σ. 408.